

BOSHLANG‘ICH TA‘LIMDA GAP USTIDA ISHLASH VAZIFALARI VA BOSQICHLARI

Abdullayeva Xurshida Muxtarovna

Toshkent shahar Shayxontohur tumani 20-sonli umumiy o‘rta ta’lim maktabining boshlang‘ich ta’lim o‘qituvchisi

Annotatsiya: *Mazkur maqolada boshlang‘ich ta’limning ona tili darslarida gap ustida ishlashning vazifalari hamda asosiy bosqichlari haqida fikr yuritilib, o‘quvchilarda gapni to‘g‘ri tuza olish, ulardan nutq jarayonida to‘g‘ri foydalana olish ko‘nikmalarini shakllantirish masalasi haqida fikrlar bayon etiladi.*

Kalit so‘zlar: *Boshlang‘ich ta’lim, ona tili darslari, gap ustida ishlash, bosh bo‘laklar, to‘g‘ri nutq.*

Boshlang‘ich sinflarda ona tili darslarining muhim vazifalaridan biri fikrni ifodalashda gapdan ongli foydalanish ko‘nikmasini shakllantirish hisoblanadi. Boshlang‘ich ta’lim jarayoni bolaning mantiqiy tafakkur qila olish salohiyati, aqliy rivojlanishi, dunyoqarashi, kommunikativ savodxonligi va o‘z-o‘zini anglash salohiyatini shakllantirishga, jismonan sog‘lom bo‘lishga, go‘zallik va nafosatdan zavqlana olish, milliy urf-odatlarini o‘zida sindirish va ardoqlash, ularga rioya qilishga o‘rgatadi. Boshlang‘ich sinflarda sintaksisi yuzasidan beriladigan bilimlar amaliy o‘rganiladigan bilimlarga bo‘linadi. Sintaksisga oid bilimlarni amaliy o‘rganish savod o‘rganish davridayoq boshlanadi va –sinfda ham davom ettiriladi. Boshlang‘ich sinfda “Gap”, “Darak gap”, “So‘roq gap”, “Buyruq gap”, “Gapda so‘zlarning bog‘lanishi” mavzulari nazariy o‘rganiladi. Bu mavzular yuzasidan turli mashqlar bajariladi.

Milliy o‘quv dasturiga ko‘ra, I-sinfda “Ona tili va o‘qish savodxonligi” da o‘quvchilarga gap haqida elementar tushunchalar beriladi. Gap tugallangan fikr bildirishi, gap so‘zlardan tarkib topishi, uning oxiriga ma‘lum tinish belgilari qo‘yilishi haqida amaliy ma‘lumotlar beriladi.

2-sinfda “Ona tili va o‘qish savodxonligi” da esa o‘quvchilar gap haqida amaliy tushunchalar oladilar. Ular gapdan shu gap kim yoki nima haqida aytilganini va u haqida nima deyilganini bildirgan so‘zni ajratishga o‘rganadilar. Aslida gapning grammatik asosi ustida ishlash mana shundan boshlanadi va bu bosh bo‘laklarni o‘rganishga muqaddima bo‘ladi.

3-sinf gap ustida ishlash esa yangi bosqich hisoblanadi. O‘quvchilar gapni amaliy o‘rganishdan tushuncha sifatida o‘rganishga o‘tadilar. Ular gapning muhim belgilarini bilib oladilar. Bu bosqichda bosh va ikkinchi darajali bo‘laklarning ta‘rifi, ega va kesim atamaları kiritiladi. Bu sinfda gapda so‘zlarning bog‘lanishiga katta e‘tibor beriladi. O‘quvchilar gapning asosini ajratadilar, ikkinchi darajali bo‘laklarni farqlaydilar va gapdagi ikki so‘z (hokim va tobe so‘z)ni, so‘zlarning grammatik jihatdan, ya‘ni qo‘shimchalar orqali bog‘lanishni bilib oladilar. Shuningdek, gapning maqsadga ko‘ra turlari, darak gap, so‘roq gap, undov gap, hamda hishayajon gaplarning o‘ziga xos jihatlari bilan tanishadilar.

4-sinfda “Nutq. Matn” mavzusini o‘rganish bilan gap haqidagi bilim kengaytiriladi. Xususan, o‘quvchilar matn nutqning yozma shakli ekanligi, uni qismlarga bo‘lish, unga sarlavha qo‘yish, reja tuzish mumkinligi haqidagi tushunchalarga ega bo‘ladilar.

Morfologiya va leksika, fonetika va orfografiya sintaksis asosida o‘zlashtirilgani uchun tilni o‘rganishda gap ustida ishlash markaziy o‘rin egallaydi. Gap nutqning asosiy birligi bo‘lib, boshlang‘ich sinf o‘quvchilari ot, sifat, son, olmosh, fe‘l va ularning muhim kategoriyalarining tilimizdagi rolini gap asosida bilib oladilar. O‘quvchilar ona tili leksikasini ham gap negizida egallaydilar. So‘z gapda bir ma‘noli bo‘ladi (gapdan tashqari bir necha ma‘no ifodalash mumkin). Boshlang‘ich sinflarda gap ustida ishlashni shartli ravishda besh yo‘nalishga bo‘lish mumkin:

1. Gap haqidagi grammatik tushunchalarni shakllantirish (til birligi bo‘lgan gapning muhim belgilarini o‘rgatish).

2. Gap qurilishini o‘rgatish (so‘z birikmasida so‘zlarning bog‘lanishi ustida ishlash, gapning grammatik asosini, bosh va ikkinchi darajali bo‘laklarning xususiyatlari, yoyiq va yig‘iq gaplar ustida ishlash).

3. O‘quvchilarning nutqida gapning maqsadga va ohangga ko‘ra turlaridan foydalanish ko‘nikmasini shakllantirish.

4. Gapda so‘zlarni aniq qo‘llash ko‘nikmasini o‘stirish.

5. Yozma nutqda gapni to‘g‘ri tuzib yozish (uni bosh harf bilan boshlash, tinish belgilarini qo‘yish) ko‘nikmasini shakllantirish.

Ishning bu besh yo‘nalishi bir-biriga o‘zaro ta‘sir etadi va gapning ayrim tomonlarini o‘rganish maqsadidagina ularning har biri mustaqil muhokama qilinadi. Gapni o‘rganish va nutqda undan foydalanish ko‘nikmasini shakllantirish o‘quvchilarning aniq bilimlarini doimiy kengaytirib, boyitib boorishga asoslanadi. O‘quvchi qanday yangilikni bilsa, unda bu yangilik haqida xabar berish ehtiyoji tug‘iladi. U o‘z fikrini ifodalash uchun qulayroq shakl qidiradi. Demak, aloqa qilish talabidan gapni mukammalroq egallash zaruriyati kelib chiqadi.

Ko‘rinadiki, boshlang‘ich sinflarda sintaksisni o‘rgatishdan asosiy maqsad bolalarning yosh xususiyatini hisobga olgan holda og‘zaki va yozma nutqini, tafakkurini o‘stirish hisoblanadi. O‘quvchilarda gapni to‘g‘ri tuza olish, ulardan nutq jarayonida to‘g‘ri foydalana olish ko‘nikmalarini shakllantirishga xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Umumiy o‘rta ta’limning Davlat Ta’lim Standartlari va o‘quv dasturi (Boshlang‘ich ta’lim). T, 2017.

2. Qosimova K., Matchonov S. Ona tili o‘qitish metodikasi. - T., 2019.

3. Ikromova R., Gulomova X. Toshkent: 2020.